

Диференціація внутрішнього переконання судді

в кримінальному процесі

П. В. Прилуцький

кандидат юридичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Європейського університету Черкаської філії

*У статті розглядається проблемне для кримінального процесу питання диференціації внутрішнього переконання судді при розгляді та вирішенні ним кримінальної справи. Актуальність проблеми пов'язана з необхідністю реформування ключових інститутів кримінального судочинства. **Ключові слова:** кримінальне судочинство, внутрішнє переконання, доказування, доказ.*

В статье рассматривается проблемный для уголовного процесса вопрос дифференциации внутреннего убеждения судьи при рассмотрении и разрешении им уголовного дела. Актуальность проблемы связана с необходимостью реформирования ключевых институтов уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, внутреннее убеждение, доказывание, доказательство.

In the article examined problem for criminal procedure question of differentiation of internal persuasion of judge at consideration and permission by him criminal case. Actuality of problem is related to the necessity of reformation of key institutes of criminal trial.

Keywords: criminal trial, internal persuasion, proving, proof.

Проблему внутрішнього переконання у своїх дослідженнях висвітлювали в різних ракурсах Л. Є. Володимиров, В. К. Случевський, І. Я. Фойницький, М. С. Строгович, Ю. М. Грошовий, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор та інші науковці.

Але в умовах реформування кримінального процесу України в руслі посилення прав учасників процесу, дотримання європейських стандартів правосуддя, збереження кращих напрацювань вітчизняної науки, виникає необхідність під новим кутом зору поглянути на проблему внутрішнього переконання у кримінальному судочинстві.

Зокрема, в ст. 87 проекту КПК України [1] запропонована певна диференціація внутрішнього переконання, яка йменується «стандарти переконання». Фактично ж запропоновано англо-американський підхід до розуміння цієї ключової категорії. Суду пропонується приймати свої рішення, ґрунтуючись на таких стандартах переконання:

- 1) розумна підозра;
- 2) переконання за більшою вірогідністю;
- 3) вагоме переконання;
- 4) переконання поза розумним сумнівом.

При цьому під розумною підозрою мають на увазі добросовісне припущення про вчинення особою певного діяння, що ґрунтується на відомостях, які можна перевірити у судовому розгляді і які спонукали б неупереджену та розважливу людину вдатися до практичних дій для з'ясування того, чи є така підозра обґрунтованою.

Під переконанням за більшою вірогідністю розуміють переконання, яке впливає з неупередженого та добросовісного розгляду всіх наданих сторонами відомостей, визнаних доказами, і свідчить, що висновок про існування або відсутність тієї обставини чи сукупності обставин, які доводить сторона, є більш вірогідним, ніж протилежний висновок.

Вагоме переконання передбачає, що неупереджений та добросовісний розгляд всіх наданих сторонами відомостей, визнаних доказами, свідчить про таку вірогідність стверджуваної обставини, яка є вищою, ніж переконання за більшою вірогідністю, але може бути недостатньою для переконання поза розумним сумнівом.

Переконання поза розумним сумнівом є таким, що виключає будь-який розумний сумнів у достовірності тих обставин, які доводить сторона. Розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах та здоровому глузді, впливає із справедливого та зваженого розгляду всіх належних та допустимих відомостей, визнаних доказами, або з відсутності таких відомостей, і є таким, що змусив би особу втриматися від прийняття рішення у питаннях, які мають для неї найбільш важливе значення.

Таким чином, автори проекту КПК України пропонують нам розглядати внутрішнє переконання не як цілісну підсумкову категорію, яка є результатом оцінки доказів у кримінальній справі, а дещо динамічне, розмите поняття з елементами ймовірності, або без них, «поза розумним сумнівом». Такий підхід не є новим, думки щодо диференціації переконання висловлювались ще І. Бентамом [2, 45-48].

Але такий підхід не зовсім виважений, однозначний та містить підстави для дискусії. Те, що є доречним у науковому дослідженні чи навчальному посібнику, в правозастосовній діяльності може стати каменем спотикання. Адже суд ставить перед фактом винесення вироку й у випадку відсутності повного переконання у винності особи. Крім того, прийняття рішення «поза розумним сумнівом» опирається на цілу низку оціночних категорій: «здоровий глузд», «справедливий», «розумний». Крім того, нас хочуть

переконати в тому, що переконання може мати певні відхилення від достовірності та носити характер вірогідності. Так, дійсно, спочатку може скластися враження, що елементи вірогідності щодо поняття «переконання» мають місце в кримінальному процесі. При розгляді питання про затримання особи за підозрою у вчиненні злочину виникає необхідність перевірити вірогідність причетності особи до вчинення злочину, проте це не дає нам будь-яких підстав, аби стверджувати про винність особи у вчиненні злочину, оскільки, «розумна підозра» має характер припущення й при цьому діє презумпція невинуватості.

Важливу роль у формуванні внутрішнього суддівського переконання відіграє сумнів.

До того часу, поки у судді є які-небудь сумніви у питанні про винність підсудного, переконання ще немає, воно не досягнуто. Оскільки саме відсутність сумнівів і характеризує внутрішнє суддівське переконання.

При вирішенні справи сумніви у судді невідворотні. Коли розглядається і перевіряється будь-який окремий доказ, а тим більше, коли на підставі сукупності доказів вирішується основне питання справи – про винність чи невинність підсудного, у судді не можуть не виникати різні сумніви відносно доведеності певних фактів, достовірності певних доказів. Якщо суддя ставиться до справи добросовісно, такі сумніви завжди будуть у нього виникати, адже завжди можна припустити, що заслухані показання неправдиві чи помилкові, що видимий зв'язок між фактами тільки уявний. У будь-якій справі є неясні моменти, окремі факти, що допускають різне пояснення, є протиріччя між доказами і багато іншого, що дає підстави для сумнівів. Суддя, який ніколи і ні в чому не сумнівається, – поганий суддя. Тільки упередженість судді не до-

пускає ніяких сумнівів, а добросовісний пошук істини завжди пов'язаний з виникненням і подоланням різних сумнівів. Для судді шлях до повної впевненості, до міцного переконання завжди пролягає через сумніви, які можуть бути більш чи менш серйозними. Їх подолання пов'язане з більшими чи меншими труднощами, але сумніви виникають завжди у будь-якій справі. Навіть сама проста і зрозуміла справа, обставини якої очевидні (наприклад, злочинець впійманий на місці вчинення злочину, викритий показаннями свідків-очевидців і повністю визнав себе винним), завжди містить окремі обставини, які дають підстави для сумнівів (наприклад, відносно мотивів вчинення злочину, обтяжуючих і пом'якшуючих обставин). Завдання судді полягає не у тому, щоб відмахуватись від сумнівів, зовсім відкинути їх, а в тому, щоб будь-яка обставина, яка викликає сумнів, особливо ретельно досліджувалась, а сумнів – відповідно – переборювався, вирішувався, усувався. Внутрішнє переконання у суддів виникає тільки після того, як усі сумніви, пов'язані з обставинами справи, роз'яснені й усунуті.

Будь-який сумнів, що виникає у судді, викликаний якоюсь підставою. Шлях усунення сумнівів полягає в тому, що суддя віддає собі звіт про ті підстави, які викликали в нього сумнів. Він піддає їх усім доступним способам перевірки. Наприклад, якщо в судді виникає сумнів у правдивості показань свідка, якими викривається обвинувачений, на тій підставі, що між свідком і обвинуваченим є неприязні стосунки, то цей сумнів можна розв'язати детальним з'ясуванням цих відносин, встановленням ступеня їх серйозності, з'ясуванням особи свідка, співставлення його показань з іншими доказами і т. п. Якої б обставини сумніви не стосувались, усунути їх можна тільки перевіркою їх підстав. Якщо така пере-

вірка заперечить підставу, що викликала сумнів, а інших підстав для сумніву немає, то цей сумнів зникає. Але як чинити, якщо підстава для сумніву не буде відкинута і сумнів залишиться? Тоді можливі два випадки. У першому випадку наявний сумнів піддається перевірці шляхом подальшого дослідження інших обставин, що пов'язані з цією сумнівною обставиною. Це подальше дослідження може встановити з повною достовірністю обставини, що суперечать тій, яка залишилась сумнівною. У цьому випадку обставина, істинність якої була сумнівна, може бути визнана хибною без будь-яких сумнівів. Наприклад, якщо свідок впізнав у обвинуваченому особу, яка вчинила злочин (розбійний напад), і це впізнання залишило сумніви відносно того, чи не помиляється свідок, а подальше дослідження встановило з безсумнівністю, що в момент вчинення злочину обвинувачений перебував в іншому місці (alibi). Тоді показання свідка, що «впізнав» обвинуваченого, втрачають свою сумнівність і стають безсумнівними. В іншому випадку обставина була сумнівною, підстава сумніву після перевірки залишилась, а подальше дослідження не встановило нічого, що могло б усунути сумнів. Ця обставина так і залишилась сумнівною. У цьому випадку сумнівну обставину суд має визнати невстановленою, відкинути її, не приймаючи її до уваги при вирішенні питання про винність, оскільки у вирозі суд може вказувати лише безсумнівні факти. Тому обставина, сумнівність якої ніякими засобами усунути не вдалось, відносять до хибних, таких, що не підтвердилися, заперечених обставин: суд зобов'язаний відкинути обставини, хибність яких встановлена, а також ті, істинність яких не встановлена.

До того часу, поки в судді залишаються сумніви відносно якого-небудь факту,

цей факт не може вважатися встановленим, і суд не може у вирозі посилатись на нього для обґрунтування своїх висновків про винність підсудного. Якщо сумнів стосується основного питання – про винність підсудного, то якою б високою не була вірогідність винності, суд не може проголосити обвинувальний вирок, а має за наявності визначених законом підстав направити справу на додаткове розслідування або, якщо це розслідування за обставинами справи неможливе, безцільне, завідомо не зможе здобути нових доказів, проголосити виправдувальний вирок.

Який сумнів виключає можливість судом стверджувати факт встановленим? Сумнів завжди є станом деякої внутрішньої невпевненості, коливань, коли ми не знаємо, яке рішення з певного питання правильне. Сумнів, що створює перепони на шляху формування внутрішнього переконання у суддів, може полягати у відсутності в судді повної впевненості в тому, що ця подія дійсно сталася, що обвинувачений дійсно вчинив інкриміноване йому діяння.

Західна наукова доктрина стоїть на позиції, що для проголошення вироку достатньо суб'єктивної впевненості суддів у існуванні досліджуваного факту, при якій у суддів немає сумніву в тому, що справа є саме такою насправді. Західні науковці поділяють сумніви на «розумні» – обґрунтовані і «теоретичні» – абстрактні. До уваги беруть тільки перші. Не будь-який, а тільки «розумний» сумнів є перешкодою для впевненості суддів у винності обвинуваченого. Навіть при наявності сумніву суддя може визнати факт встановленим, а винність підсудного доведеною у випадку, коли цей сумнів не належить до категорії «розумних».

І. Бест вказував, що у будь-якій справі у суддів можуть залишитися сумніви у винності обвинуваченого, оскільки

ймовірність невинності будь-якого обвинуваченого в жодній справі не може бути виключена. Тому для проголошення вироку не вимагається відсутність у суддів сумнівів взагалі у винності обвинуваченого, а щоб не було «розумних сумнівів» (reasonable doubt) [3, 124-125].

А. Ф. Коні визначав «розумний» сумнів так: «це не будь-який короткотривалий і неперевірений сумнів, що є результатом в'ялої роботи лінивого розуму і сонної совісті, – ні! Це сумнів, що залишився після тривалої, свідомо всебічної оцінки кожного доказу окремо і всіх їх разом, у зв'язку з особистістю обвинуваченого» [4, 56].

При винесенні вироку враховуються не будь-які, а тільки розумні сумніви. В свою чергу, не будь-який, а тільки розумний сумнів тлумачиться на користь обвинуваченого (in dubio pro reo).

Конституція України у частині 3 статті 62 зазначає, що «Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь». Як бачимо, в Конституції застосовуються два терміни: «припущення» та «сумнів». Як вони співвідносяться між собою? Яке мають значення для формування внутрішнього суддівського переконання?

Припущення і сумнів об'єктивно виступають необхідними елементами процесу для досягнення внутрішнього переконання. Спільним для припущення і сумніву є те, що вони мають вірогідний характер. Переконання судді не може ґрунтуватися на вірогідності існування чи неіснування певного факту, обставин. Внутрішнього переконання можна досягти лише в тому випадку, коли ми відкинемо два крайні елементи при його формуванні – це припущення й сумнів. Тобто виключимо можливість побудови внутрішнього переконання судді на началах

крайніх проявів вірогідності (припущення, сумнів).

У частині 3 статті 62 Конституція України встановлено, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Сумнів може мати різне смислове значення. З одного боку, це сумнів у винності підсудного, а з другого – сумнів у його невинності. Основний закон робить акцент лише на сумнівах, які стосуються винності підсудного. Тобто Конституція України говорить про те, що не можна формувати внутрішнє переконання судді та засуджувати особу на підставі сумнівів винності. Це є незаперечною презумпцією. При наявності сумніву суддя повинен ретельно вивчати всі наявні докази, для того, щоб по можливості усунути такий сумнів. Навіть якщо в кінцевому результаті розгляду справи такий сумнів залишився у судді, останній має тлумачити його на користь підсудного.

У результаті розгляду кримінальної справи судді не завжди вдається розв'язати всі сумніви. Практично це неможливо, тому що у справі завжди залишаються «білі плями», які стосуються певних її обставин. Чи може суддя досягти внутрішнього переконання за наявності цих сумнівів? Чи всі сумніви мають бути подолані ним? Слід виходити з того, що суддя може досягти внутрішнього переконання у справі за наявності «розумних» сумнівів, якщо ці «розумні» сумніви не торкаються головного питання про винність підсудного. Факт вчинення злочину конкретним обвинуваченим має бути встановлений з абсолютною безсумнівністю. Крім того, зазначена позиція обґрунтовується вимогами ст. 62 Конституції України.

Матеріальна норма права абстрактна за своїм змістом, вона не відбиває всіх особливостей життєвої ситуації. Тому між абстрактною нормою права і кон-

кретними порушеними суспільними відносинами має знаходитись суддя з його внутрішнім переконанням. Це переконання є тим елементом у правовідносинах, який дозволяє «притосувати» імператив норми права до конкретних життєвих обставин.

На протигагу західній доктрині, вітчизняна наукова думка ґрунтується на позиції, що вирок, яким підсудного визнають винним у вчиненні злочину, може бути проголошений судом лише при безсумнівній винності, при повному переконанні суддів у винності обвинуваченого, за відсутності у них будь-яких сумнівів [5, 60-67].

Внутрішнє суддівське переконання – це свідомо суб'єктивна впевненість індивідуума (судді) в існуванні чи неіснуванні відповідних об'єктивних фактів, на підставі яких ним приймається процесуальне рішення, робиться висновок про винність чи невинуватість підсудного у скоєнні інкримінованого йому злочину, призначається підсудному вид і міра покарання або здійснюється його звільнення від кримінальної відповідальності [6, 160-161].

Внутрішнє суддівське переконання на різних стадіях кримінального судочинства, при провадженні різних процесуальних дій має свій особливий характер. Відповідно, для переконання відносно окремого юридичного факту необхідно прикласти менше зусиль, ніж для формування переконання відносно винності підсудного.

Так, для прийняття рішення про застосування запобіжного заходу тримання під вартою та проведення обшуку достатньо такої впевненості, яка б спонукала до надання дозволу для здійснення цих процесуальних заходів. При цьому допустимі сумніви щодо деяких обставин справи. При з'ясуванні питань попереднього розгляду справи судді необхідні

більш «суворі» умови для напрацювання внутрішнього переконання. У судді мають бути відсутні сумніви щодо обставин, які можуть зашкодити нормальному розгляду справи. Під час формування і проголошення вироку внутрішнє переконання судді не повинно містити сумнівів та припущень відносно винності чи невинуватості підсудного.

Література

1. Проект КПК України // www.minjust.gov.ua
2. *Бентам И.* О судебных доказательствах. – К.: Типография М. П. Фриза, 1876.
3. I. Best. The principles of the law of evidence. – 1875.
4. *Кони А. Ф.* За последние годы. Судебные речи (1888 – 1896). Воспоминания и сообщения. Юридические заметки. – СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1896.
5. *Шейфер С. А.* О понятии и цели доказывания в уголовном процессе // Государство и право. – 1996. – № 9. – С. 60-67.
6. *Прилуцький П. В.* Концепція проблеми істини у кримінальному процесі України: монографія. – Сміла: Тясмин, 2006.